

De Zwijgende Toehoorder

De Zwijgende Toehoorder

Leven en werken van J.H.W. Eldermans

Wilmar Taal

Schrijver en vertaler: Wilmar Taal

Originele titel: *The Silent Listener. The Life and Works of J.H.W. Eldermans*

Coverontwerp: J.H.W. Eldermans

ISBN: 9789464353211

© 2021 Wilmar Taal. Niets uit deze uitgave mag zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur worden openbaar gemaakt of verveelvoudigd, waaronder begrepen het reproduceren door middel van druk, offset, fotokopie of microfilm of in enige digitale, elektronische, optische of andere vorm of (en dit geldt zonodig in aanvulling op het auteursrecht) het reproduceren (I) ten behoeve van een onderneming, organisatie of instelling of (II) voor eigen oefening, studie of gebruik welk(e) niet strikt privé van aard is.

247E

Van dezelfde auteur verscheen eerder:

Wie Nunspeet zegt, zegt Van Vloten. De sage van het Ronde Huis (2014)

The Silent Listener. The Life and Works of J.H.W. Eldermans (2018)

The Gnome Manuscript part one: Origins, habit and culture (2019)

Bob Laurentius Richel. Een getekend leven (2021)

Van Dorpsroddel tot Complottheorie. Verhalen van het Ronde Huis (2021)

The Gnome Manuscript part two: The Gnome Grimoire. Magical workings with Nature Spirits (2021)

Necronomicon. Van fictie tot geschiedvervalsing. Een studie naar een concept van H.P. Lovecraft (2021)

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord van Jeannet Richel	13
Inleiding	15
Voorwoord bij de Nederlandse bewerking	18
Een familie van militairen	23
Hendrik Willem Eldermans	24
Johannes Eldermans.....	25
Hendrik Willem Eldermans	26
De Staatsspoorwegen	27
De Rotterdamse jaren	30
De Eerste Wereldoorlog.....	33
Het vakantiehuis in Nunspeet	37
Het Huis Gerharda	40
De Kweekschool, verloving, huwelijk, kinderen en reclassering	45
De Eerste Haagse Periode.....	52
De jaren in Almelo: 1936 - 1945	56
Een publiek figuur: 1938-1940.....	58
De Tweede Wereldoorlog.....	63
De bevrijding en het Tribunaal	72
Bevrijding	75
Het Tribunaal Almelo.....	79
De tweede Haagse periode 1949 - 1970	84
De Rijksreclassering	85
Het privéleven van Jan Eldermans	89
Pensioen 1970-1985	99
Eldermans en het Ronde Huis	102
Een dubbele tragedie	104
De magie van J.H.W. Eldermans	111
Een magisch leven	111
De Bronnen van J.H.W. Eldermans	115
Gelover, onderzoeker of mythomaan?	122
Beschrijving van de collectie en techniek.....	126
Folklore	130
Eldermans en 'invented tradition'	140
Seksuele magie	144
Vruchtbaarheid en seksualiteit.....	145
De Methode Rueff.....	150
Sadomasochisme en magie: de Ritus Ruthenicus	159

Magisch-seksuele genootschappen	181
Kabouters	186
J.H.W. Eldermans en J.R.W. Sinninghe	188
Ooggetuigen over kabouters	192
De cultuur van de kabouters	197
Kabouters en magie.....	202
Kaboutersagen, notities en anekdotes	207
Ceremoniële magie en hekserij	213
De vervolging van de heksen	213
De meesters van de Kunst.....	218
Het Beest en de Orde	223
Moderne hekserij	227
Magica Diabolica	230
Het alruinboek.....	234
Seculiere werken	238
Tekeningen	239
Speelgoed	242
Omdat het kan.....	244
Meubels.....	247
Zijn stem zal gehoord worden!	251
Naamsbekendheid	252
De collectie valt uit elkaar	254
Het vernietigde gedeelte.....	261
De Richel-Eldermans collectie	263
De Mythe van J.H.W. Eldermans	267
Oorlogsmmythen	267
Verhalen op het internet.....	271
Cirkelredeneringen: verhalen van het Ronde Huis	274
De oorzaak van de verhalen	280
Magie is nooit geschikt voor gewone mensen	284
Een product van zijn opvoeding.....	284
Een merkwaardige seksuele voorkeur?	289
Magister of charlatan?	292
Is de familie zich van zijn activiteiten bewust?	298
Een verbitterd man	301
J.H.W. Eldermans: slotwoord	302
Dankwoord	305
Geraadpleegde archieven	308
Geraadpleegde musea	310

Geraadpleegde bibliotheken	310
Digitaal geraadpleegde bibliotheken	310
Illustratieverantwoording	312
Bibliografie	313
Noten	326

Dit boek is opgedragen aan Bob Richel.
De wegbereider.

Voorwoord van Jeannet Richel

Na het overlijden van mijn vader Bob Richel gaat de collectie van tekeningen en voorwerpen van mijn grootvader, welke door Bob gekoesterd en geliefd is, geheel volgens zijn wensen naar het Museum of Witchcraft. Het leven wordt vervolgens een achtbaan voor mij. Het bezoek van Tessel Bauduin en Wouter Hanegraaff in 2004 en de door hen gestelde vragen laten mij nadenken over mijn eigen herinneringen aan mijn grootvader en wil ik beter begrijpen wat hem drijft om zo'n oeuvre aan werken te maken die hij voor de hele wereld verbergt...

Als kind maakt niets mij gelukkiger dan op mijn opa's schoot te zitten voordat ik naar bed moet. Hij ruikt naar zoete pijptabak en als ik tegen hem aan leun resoneert zijn stem in zijn borstkas. Hij gooit zijn slipper in de lucht, laat het een paar slagen tollen en vangt het precies op tijd. Hij houdt ermee op om zijn pijp schoon te maken, zoals zijn gewoonte is, waarbij hij zijn schraper en rager gebruikt, blazend in het mondstuk om de pijp vervolgens weer met tabak te vullen en met een lucifer aan te steken... Ik luister niet echt waar ze over spreken en vang zo nu en dan een woord op... Weet ik veel op die leeftijd dat hij een bijzonder persoon is? Ja, natuurlijk weet ik dat maar tegelijkertijd voelt dat niet zo. Tot een zeker punt zijn we allemaal buitenstaanders en zelfs op latere leeftijd begrijp ik dat, hoewel het niet normaal is dat een 'tante Dini' bij je grootouders inwoont, het voor mij de gewoonste zaak van de wereld is. Als ik met de trein vanuit Amsterdam aankom (vaak zelfstandig vanaf mijn negende levensjaar) dan loop ik naar de Van Reesstraat, steeds een stukje harder lopend om hem achter het raam te zien zitten, zoals altijd tekenend aan tafel. Ik hoef nooit aan te bellen, want door middel van het touw dat door de brievenbus naar buiten hangt kan ik zelf de deur openen. Het eerste wat ik doe is naast hem staan en naar de tekening kijken en hoe hij de pen over het papier beweegt. Ik geef hem een kus (ik kan nog steeds de ruige, leerachtige huid van zijn wang voelen) en vervolgens praten we een tijdje. Hij vraagt mij hoe het met mij gaat en plaagt mij altijd een beetje. Normaliter blijf ik er twee weken of langer en is het mijn grootmoeder die ons vermaakt (en het vriendinnetje dat ik dan mag meenemen die ook blijft logeren), maar

hij gaat altijd met ons mee naar Madurodam, de Gevangenenpoort of de Bedriegertjes en, uiteraard, de Efteling (zijn favoriet!). Alhoewel de vakanties bij mijn grootouders in mijn kindertijd niet altijd even leuk zijn, kijk ik erop terug met warme gevoelens.

Later, als het werk van mijn grootvader openbaar en onderzocht wordt, kijken sommige mensen mij aan met een meewarige glimlach alsof het allemaal erg lastig voor mij is. Maar voor mij zit er geen onverwacht of zelfs beschamend werk tussen – het wordt zelfs niet eens geheim gehouden. Maar er zijn een hoop vragen die nog beantwoord moeten worden. Bob begint met een ‘project’ om JHWE meer bekendheid te geven. Zijn eigen kunstzinnigheid en occulte interesses maken hem op dat moment de enige persoon die de omvang en kwaliteit van JHWE’s werk apprecieert. Maar na zijn overlijden ben ik degene die de volgende stap moet nemen en het werk eigen moet maken. Ik wil uitzoeken wat er nog over zijn leven te vinden is en de waarheid achter zijn intenties te zoeken. Tijdens deze reis kom ik de nodige mensen tegen die hem hebben gekend. Zij zijn het grotendeels die mijn onderbuikgevoelens en herinneringen bevestigen, maar die ook nieuwe deuren openen naar andere manieren van denken. Vaak voel ik de frustratie die mijn vader ook gevoeld moet hebben, om tegen de muur te lopen, om mensen aan het praten te krijgen of de ontmoetingen met opportunisten die ermee aan de haal willen gaan.

En op deze lange en soms moeilijke weg vind ik een geweldige bondgenoot in Wilmar Taal, die reeds zijn talent heeft bewezen met het boek over *Het Ronde Huis* en met wie ik een waardevol en plezierig contact heb gehad over mijn grootvaders rol in dat verhaal.

Ik weet dat als hij het onderzoek ter hand neemt en er zijn ziel en zaligheid in legt (zoals ik heb gedaan) hij boven water kan krijgen wat er eventueel nog verborgen ligt. Toch, het gezegde waar mijn opa bij heeft gezworen en die nog steeds indruk maakt op mij en Martine, heeft vandaag nog niet aan kracht ingeboet: “Hoe groter je kennis, des te groter de realisering dat je niets weet.”

Benest,
September 2016

Inleiding

Op de avond van 13 oktober 1983 rijden twee mannen over de A12 van Utrecht naar Den Haag om een bezoek te brengen aan iemand die hen meer kan vertellen over een groep mensen die occulte rituelen uitvoeren met mensenoffers in een dorpje genaamd Nunspeet op de Noordwest Veluwe. Zij zijn op weg naar Voorburg, een plaatsje net buiten Den Haag. Degene die zij bezoeken is Johannes Hendrik Willem Eldermans, een voormalig topambtenaar van het Departement van Justitie en een voormalig luitenant in het leger die voor de Politieke Opsporingsdienst heeft gewerkt aan het einde van de Tweede Wereldoorlog. Hij is onderdeel van de beveiliging van Prins Bernhard en verantwoordelijk voor het politieke onderricht van prinses Beatrix. De twee mannen, Johan Montenberg en Hans Schalkwijk, beschouwen J.H.W. Eldermans als iemand met een hoog niveau van toegang binnen de Nederlandse overheid. Het zal u niet verbazen als ik vertel dat ik ook behoorlijk onder de indruk ben geweest van deze man toen ik voor het eerst van hem in 2012 heb gehoord. Er moet rekening gehouden worden met Jan Eldermans in het boek van de Werkgroep Het Ronde Huis.

De fascinatie met Eldermans wordt alleen maar groter als ik begrijp waar hij in zijn vrije tijd mee bezig is: niet alleen maakt hij duizenden tekeningen, schetsen en manuscripten maar ook objecten van hout, metaal, papier en zelfs bot. Het onderwerp is stevast magie – en magie blijkt een groot terrein te bestrijken voor Eldermans, omdat hij overal verbanden ziet. Het eerste wat ik over hem leer, is zijn fascinatie met kabouters. Het is moeilijk voor te stellen. Een volwassen man die in kabouters gelooft? Het laat mij grijnzen. Wie, als rechtgeaard volwassene, gelooft nog in kabouters? Het is mijn eigen onwetendheid die mij laat oordelen: ik zie een mannetje voor mij met een rode puntmuts, die een kruiwagen of hengel vasthoudt, daarbij mooie vrouwen nafluitend (als er batterijen in gaan!) terwijl hij griezelig veel lijkt op één van de zeven dwergen uit *Sneeuwwitje*.

Wat we weten is dat een groot deel van zijn werken bewaard worden in het Museum of Witchcraft and Magic in Boscastle, Cornwall in het Verenigd Koninkrijk. Een verzameling van twaalf tekeningen zijn teruggevonden bij een verzamelaar in Alkmaar en enige losse

werken kom ik tegen in een aantal musea zoals het Rob Scholtemuseum in Den Helder en de *Venustempel*, het seksmuseum in Amsterdam. Zijn kleindochters hebben nog een aantal werken in bezit. Over het antwoord op de vraag of ik een boek over J.H.W. Eldermans wil schrijven, hoef ik niet lang na te denken.

Wat ik niet verwacht is dat de collectie van werken zal groeien! Nog eens duizend pagina's worden gevonden in de verzameling van Dr. Hans Thomas Hakl, die mij welwillend toegang verleent tot deze werken. De mappen en schetsboeken in de verzameling van Dr. Hakl verschillen behoorlijk van de werken die ik leer kennen uit de verzameling in Boscastle. Deze werken zijn veel meer tekstuele beschrijvingen van seksueel magische rituelen met een sterke sadomasochistische ondertoon. Het is ook Dr. Hakl die wijst op een zeer grote collectie werken van J.H.W. Eldermans in Zürich, Zwitserland. Deze collectie in de Oskar Schlag collection van de Zentralbibliothek, is voor zover ik weet de grootste verzameling van tekeningen en manuscripten tot nu toe. Ik moet alweer de grens over voor mijn onderzoek, maar waar betaal ik dat van? Nou, door artikelen te schrijven voor diverse tijdschriften en instellingen! Tot zover heeft mijn onderzoek mij naar Zürich, Cornwall en Frankrijk gebracht. De rest van mijn reizen zijn binnen Nederland, maar dan wel van Leeuwarden tot aan Tilburg en van Rotterdam tot aan Almelo.

Je kunt je afvragen of dit iets heeft veranderd in hoe ik naar Eldermans kijk. Het heeft alles veranderd. Ik ontdek dat het grootste deel van de verhalen over hem onzin zijn. Sommige mensen, zoals de eerder genoemde Hans Schalkwijk, houden ervan om de mythologie rond zijn persoon verder uit te bouwen, omdat Jan Eldermans zo geloofwaardig overkomt. En hier komt het bizarre: Eldermans neemt hem in de maling. Dat is slechts één aspect van deze man, maar de indruk die hij bij mij wekt is dat hij niet de persoon is geworden die hij wil zijn. In het dagelijks leven is hij een reclasseringsambtenaar, dromend om het veel verder te schoppen in het leven. In dat opzicht is hij niet anders dan jij of ik. We dromen allemaal van betere vooruitzichten, grotere huizen of een belangrijke baan, met dit verschil dat hij het allemaal opschrijft en illustreert! De belangrijkste ontdekking is dat het nooit voor andermans ogen is bedoeld. Het is dankzij Bob Richel, zijn schoonzoon, dat dit unieke werk overleeft en in handen komt van een instituut die het de moeite van het bewaren waard vindt! Bob's inspanningen maakt het mogelijk dat we een kijkje

kunnen nemen in de geest van Jan Eldermans en dat we kennis kunnen maken met deze fascinerende man, daarmee is dat het onderwerp van dit boek.

Een boek schrijven is ook een leerproces. Hoewel ik sceptisch sta tegenover de werking van magie, de cultuurwetenschapper in mij is geraakt door de schoonheid van de geschriften, de objecten, de tekeningen, de werken waar zij inspiratie uit halen in de geschiedenis van de westerse beschaving. Je zult niet weten hoe groot de invloed van de occulte wetenschappen op onze geschiedenis is geweest totdat je deze werken gaat bestuderen. Het heeft invloed op onze manier van spreken; onze manier van bouwen, de kunstgeschiedenis en zelfs onze wetenschappelijke ontwikkeling. Er zitten diepzinnige gedachten in de werken van Agrippa, Paracelsus, Pico della Mirandola en, meer recent, in de werken van Israel Regardie, Sayed Idries Shah en zelfs Aleister Crowley. Al deze namen komen regelmatig naar boven in het werk van Eldermans over magie, alchemie, astrologie, numerologie, tarot en andere zaken die hij beschrijft. Hoewel ik niet geloof, heb ik een groot respect voor de mensen die dit gedeelte van onze westerse cultuur levend houden en zelfs verder bouwen op de fundamenten gelegd door zij die voor ons zijn gekomen. Zonder het te weten is Eldermans onderdeel van die geschiedenis geworden, en als ik weer eens op mijn fiets over de Veluwe rijdt, dan vraag ik mij af of dit de dag is dat ik, hopelijk, misschien een kaboutertje zal zien...

Koog aan de Zaan, Maart 2017

Voorwoord bij de Nederlandse bewerking

De meest gestelde vraag sinds dit boek in april 2018 is verschenen bij *Troy Books* is 'wanneer het in het Nederlands verschijnt'. En dat is een gevoelige zenuw gebleken, want in Nederland is onbekend gelijk aan onbemind, en J.H.W. Eldermans verheugt zich niet in een ongebreidelde populariteit. Een uitgever zoeken voor een boek als dit is een uitdaging van formaat. In 2020 heb ik mijn laatste boek *Bob Laurentius Richel. Een getekend leven* voltooid, en gepoogd deze bij een Nederlandse uitgeverij onder te brengen, temeer omdat dit de laatste wens van zijn ernstig zieke dochter Jeannet is geweest. Vlak voor haar overlijden in december 2020 heeft ze mij op het hart gedrukt om het boek in eigen beheer uit te geven, omdat uitgeverijen niet warmlopen voor een onbekende kunstenaar. Iemand heeft mij gewezen op Brave New Books, en daar heb ik momenteel drie titels uitgebracht. Mijn eerste boek heeft het enige tijd zonder uitgeverij moeten stellen, en die doet nu via Brave New Books goede zaken.

The Silent Listener heeft intussen wel goede zaken gedaan. Het boek is in 2020 ook uitgekomen in Noord Amerika en Mexico, en het verkoopt over de gehele linie prima. In Paravisie krijgt het boek vijf uit vijf sterren en is ook de roep om een Nederlandse uitgave oorverdovend. Met Brave New Books in het achterhoofd is daar ineens een mogelijkheid, en omdat ik vanwege de coronacrisis nog steeds de archieven en bibliotheken niet in kan voor mijn nieuwe epistel, is het besluit om de Nederlandse bewerking van dit boek te maken vrij snel genomen. Ik noem het een bewerking, omdat ik het tweede deel van dit boek, namelijk de *Werken* geheel voor de Nederlandse markt heb aangepast. In plaats van de *techniek* van Eldermans leidend te maken, heb ik gekozen voor vijf interesses van de man en heb ik die geïllustreerd met zijn werken. Want een werk dat in de Engelse versie onderbelicht is gebleven, is Eldermans als *schrijver*. Dat heb ik in de Nederlandse versie ruimschoots goedge maakt. Vijf hoofdstukken zijn opnieuw geschreven, de rest is vertaald. Sommige hoofdstukken heb ik in twee nieuwe hoofdstukken gedeeld, zodat er nu een totaal van vijftien hoofdstukken is ontstaan.

De titel heb ik ongewijzigd gelaten. *De Zwijgende Toehoorder* is zo van toepassing op J.H.W. Eldermans, dat ik het niet over mijn hart kan verkrijgen de Nederlandse bewerking daarvoor te veranderen. Daarbij opgeteld dat de Nederlandse versie nog steeds als een Nederlandse versie voelt en leest, hoeft dit werk geen andere titel te krijgen. Ik heb ook van de gelegenheid gebruik gemaakt om enkele wijzigingen in de bestaande tekst aan te brengen waar het enige onjuistheden betreft, meestal voortschrijdend inzicht op het gebied van het occulte en magie. Ook is de situatie rond zijn overlijden aangepast op grond van e-mail contact met de oude burens van Eldermans.

Het boek is oorspronkelijk opgedragen aan Bob Richel, en dat wil ik voor de Nederlandse bewerking niet veranderen, maar ik wil het boek nog wel aan iemand anders opdragen, namelijk Jeannet Richel. Jeannet is voor mij een heel bijzondere vriendin geworden tijdens het onderzoek naar dit boek en het nieuws van haar ziekte kwam bij ons dan ook hard aan. Door de coronacrisis is het onmogelijk geweest om naar Frankrijk te reizen om haar nog éénmaal te bezoeken, en het is ook niet mogelijk geweest om de begrafenis bij te wonen. Niet uit ondankbaarheid, maar vanwege een onderliggende medische conditie en het gevaar van besmetting bij reizen. Helaas heb ik besmetting met het coronavirus niet kunnen voorkomen, ben er enorm ziek van geweest en ondervind op het moment van schrijven van dit voorwoord nog gezondheidshinder ervan. Maar uit respect voor deze vrouw, die veel deuren voor mij heeft geopend, wil ik deze Nederlandse bewerking ook aan haar opdragen.

Koog aan de Zaan, Walpurgisnacht 2021

Drs. Wilmar Taal

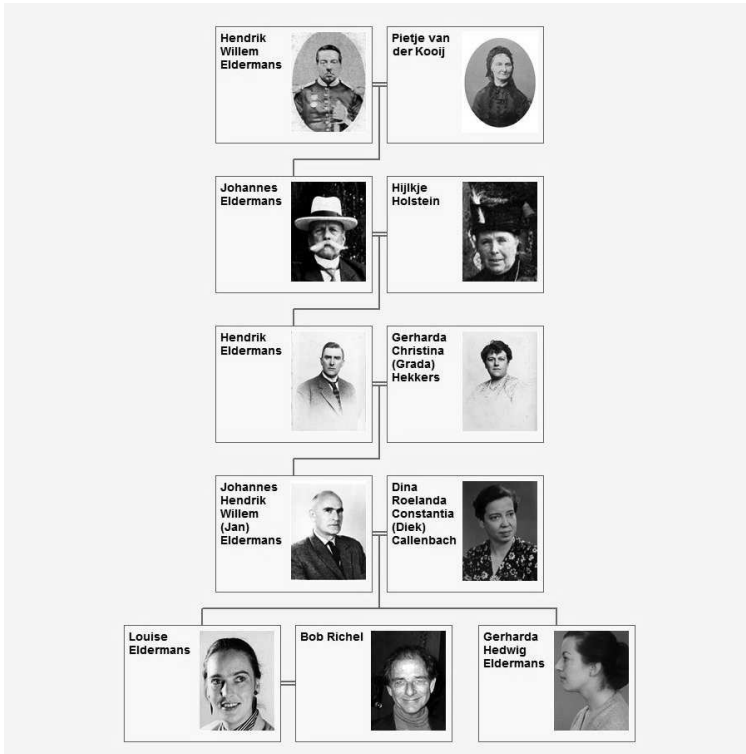

Deel 1

Leven

Een familie van militairen

De bovenstaande stamboom toont ons twee generaties vóór J.H.W. Eldermans in de patriarchale lijn, en de generatie na hem met zijn twee dochters Louise en Gerda en Louise's partner Bob Richel. Deze stamboom bevat enkel de mensen die voor dit boek van belang zijn. Het ontbreken van andere familieleden heeft niets te maken met een gebrek aan respect, maar eenvoudigweg om de lezer een hulp te bieden in verband met de complexiteit van de hierna volgende hoofdstukken.

De stamboom is ontworpen door Jeannet Richel.

Johannes Hendrik Willem (Jan) Eldermans is een naam die synoniem is met de Richel-collectie in het Museum of Witchcraft and Magic in Boscastle, Verenigd Koninkrijk. Vroegere studies naar deze man schilderen een beeld van iemand omgeven met mysterie en een hoge positie bij het Departement van Justitie en mogelijke banden met de monarchie. In Nederland is hij het meest in verband gebracht met de verhalen van het Ronde Huis ten zuiden van Nunspeet. Een klein publiek maakt kennis met hem als in 1989 een klein boekje over kabouters en kabouterverhalen is gepubliceerd in een oplage van 500 stuks. In verscheidene bronnen en websites kan men informatie vinden over Jan Eldermans, maar de meeste informatie is op zijn zachtst gezegd foutief. Zoals we zullen zien wordt er veel onzin over Eldermans verspreid en in enkele gevallen is de werkelijkheid vreemder dan wat men bedenkt. Jan Eldermans blijkt een gewone man te zijn met weinig sociale contacten en een opmerkelijke hobby: magie en het occulte. Hoe hij hiermee in aanraking is gekomen, zullen we in de komende vijftien hoofdstukken bekijken. Hoe zijn leven is beïnvloed door zijn opvoeding en scholing is het onderwerp van dit eerste hoofdstuk. Zijn problemen met discipline en orde komen waarschijnlijk voort uit een afstamming van een familie van militairen, dus voordat we nader kennis maken met Jan Eldermans, is het raadzaam om even goed naar zijn stamboom te kijken.

Hendrik Willem Eldermans

Hendrik Willem Eldermans (1810-1864) wordt onder de wapenen geroepen in 1831, een jaar van politieke onrust in Nederland die eindigt in een gewapend conflict met Belgische rebellen. Hendrik Willem is toegewezen aan het staande leger, waardoor hij persoonlijk bij de gevechtshandelingen betrokken raakt. Belgische opstandelingen rebelleren tegen een conservatieve koning Willem I, wat leidt tot de Tiendaagse Veldtocht. Hoewel het Nederlandse leger zegeviert, is het de internationale druk die tot het erkennen van de Belgische onafhankelijkheid leidt. Hendrik Willem blijft in het staande leger tot 1833. Hij krijgt toestemming voor groot verlof in 1835 maar tekent in het navolgende jaar voor twee jaar bij. Reeds in 1834 is hij

gepromoveerd tot korporaal, in 1836 wordt hij sergeant en in 1838 tot aan 1862 tekent hij steeds elke twee jaar bij. Hij promoveert tot eerste en tweede chevron op 1 april 1839, vaandeldrager in 1839 en 1853 en op 21 november 1841 krijgt hij de promotie tot adjudant.

Op 7 oktober 1840 trouwt Hendrik Willem met Pietje van der Kooij. Dit huwelijk wordt bekroond met acht kinderen, waarvan twee een carrière in het leger volgen. De oudste zoon, Johannes, wordt een onderofficier en zijn zuster Adriana Petronella Wilhelmina Eldermans, huwt Gerrit van Arkel, wiens kinderen zeer actief zijn bij de Nederlandse defensie, in het bijzonder in Nederlands-Indië. Hendrik Willem wordt tweemaal onderscheiden in zijn carrière. De eerste onderscheiding is de bronzen medaille die hij op 18 november 1839 mag opspelden en daarbij krijgt hij een gratificatie van twaalf gulden. De tweede medaille is de zilveren, ontvangen op 13 oktober 1851, ter ere van zijn twintigjarig jubileum. Op de leeftijd van vierenvijftig krijgt Hendrik Willem een eervol ontslag in 1864 – zijn laatste functie is administratief medewerker voor de ziekenboeg. Lang geniet hij niet van zijn pensioen, op 10 december 1864, amper een maand na zijn pensionering, overlijdt hij.¹

Johannes Eldermans

Johannes Eldermans (1852-1937) neemt dienst in het Instructiebataljon te Kampen op 28 mei 1868. Hij is vrijwilliger voor de duur van tien jaar.² Op 1 januari 1869 is hij gepromoveerd tot korporaal-titulair. Johannes is geregistreerd onder registratienummer 6941 en overgeplaatst op 6 juli 1869 naar het Eerste Regiment Infanterie, met als registratienummer 39252.³ In 1878 komt zijn tienjaarlijkse dienst tot een einde en tekent hij bij voor perioden van zes jaar in 1878, 1884, 1890 en 1896 tot uiteindelijk 1902, als hij voor slechts drie jaar bijtekent. De redenen daarvoor zijn achteruitgaande ogen en spataderen. Hoewel dit ook al in 1890 en 1896 geconstateerd is, zien we in 1902 een oorzaak: bijziend astigmatisme.

Johannes Eldermans huwt Hylkje Holstein in Leeuwarden op 28 juli 1878. Hylkje is al vijf maanden zwanger met hun eerste kind, dus het is niet onwaarschijnlijk dat dit huwelijk een 'moetje' is geweest. Als onderofficier wordt Johannes regelmatig overgeplaatst

naar verschillende legerplaatsen en zo kunnen we hem traceren via de geboorteplaatsen van zijn vele kinderen. Op 9 november 1878 wordt zijn oudste zoon Hendrik Willem Eldermans geboren in Amsterdam. Een tweede kind, een meisje genaamd Petronella, wordt op 21 november 1880 in Hoorn geboren, terwijl de derde, Hylkje, geboren is op 12 juni 1886 in Den Helder. Een vierde meisje, Louise, is rond 1888 geboren met een onbekende geboorteplaats. Op 27 maart 1890 volgt Johanna Eldermans in Leeuwarden. William Henri wordt op 23 april 1894 geboren in Groningen, waar ook Hendrika Cornelia Eldermans het levenslicht ziet op 27 april 1896. Na Groningen wordt Johannes overgeplaatst naar 's Hertogenbosch en is hij gedurende de Eerste Wereldoorlog gelegerd in Nijmegen tot aan zijn pensioen. Na zijn pensionering blijft Johannes Eldermans in de buurt van de kazerne in Nijmegen wonen.

Gedurende zijn carrière heeft Johannes Eldermans alles bereikt wat hij kan bereiken. Hij wordt foerier op 1 januari 1876 (vermoedelijk in Leeuwarden) en krijgt zijn eerste chevron op 19 mei 1878. Op 1 april 1879 wordt hij gepromoveerd tot sergeant. Een jaar later, op 1 juni 1880, krijgt hij de bevordering tot sergeant majoor. Zijn promotie naar het tweede chevron volgt op 19 mei 1888 en Johannes krijgt zijn laatste bevordering op 1 mei 1893 tot adjudant. Tijdens zijn carrière ontvangt hij een aantal onderscheidingen. De bronzen medaille voor twaalf jaar dienst wordt uitgereikt op 19 mei 1882, hoewel hij al veertien jaar heeft gediend. Op 19 mei 1894 krijgt hij de zilveren medaille voor het twintigjarig dienstverband. Op 19 mei 1900 ontvangt hij de gouden medaille voor het dertigjarig dienstverband.

Hendrik Willem Eldermans

Hendrik Willem Eldermans (1878-1942), de vader van Jan Eldermans en oudste zoon van Johannes Eldermans heeft bij afstand de meest interessante carrière in het Nederlandse leger gehad. Hij schrijft zich in op 2 februari 1892 bij de pupillenschool van het Instructiebataljon in Kampen. Daar wordt hij ontslagen op 29 augustus 1892 op bevel van het Ministerie van Oorlog. Zijn registratienummer is 16373. Op 13 april 1894 probeert hij het opnieuw als hoornblazer bij het Eerste

Regiment Infanterie op een vrijwillige basis voor de periode van acht jaar. Op 2 augustus 1894 wordt hij overgeplaatst naar het Instructiebataljon in Kampen, waar hij op 31 oktober datzelfde jaar wordt ontslagen omdat hij ongeschikt is voor de aangegane verplichting en hij vertrekt zonder militair paspoort.⁴ In de meeste gevallen is dit het einde van een militaire carrière, maar niet voor Hendrik Willem Eldermans. Op 7 maart 1898 wordt hij opgeroepen voor de militieplicht in Groningen. Zijn registratienummer is nu 71528. Op 30 september 1898 wordt hij bevorderd tot korporaal en met groot verlof gestuurd op 30 november 1899. Groot verlof houdt doorgaans in dat je niet op herhalingsoefening hoeft te komen, maar op 2 november 1899 keert hij weer terug in de dienst en wordt op 9 juli 1900 bevorderd tot sergeant. Tussen 12 augustus en 14 september 1901 keert hij terug voor herhalingsoefeningen, die op 1 september 1903 opnieuw zijn georganiseerd tot 26 september 1903.⁵

De Staatsspoorwegen

Op 25 oktober 1900 verhuist Hendrik Willem Eldermans van Groningen naar Zutphen om zijn opleiding tot leerling spoorwegconducteur te beginnen voor de Staatsspoorwegen. Hij schrijft zich in op 31 oktober 1900 te Zutphen. Rond 1900 zijn de spoorwegen betrekkelijk nieuw. In 1839 wordt de Hollandsche IJzeren Spoorweg Maatschappij (HSM) opgericht met een enkel spoor tussen Amsterdam en Haarlem. Omdat vrachtvervoer nog veelal over water gaat, zijn de spoorwegen aanvankelijk uitsluitend bestemd voor personenvervoer. De meeste initiatieven voor spoorwegen zijn particulier -het duurt tot 1863 voordat de Nederlandse overheid zich met de spoorwegen gaat bemoeien door de oprichting van de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen (SS), maar in de beginjaren wordt voornamelijk gebruik gemaakt van het spoor van de HSM. Vanuit Zutphen, waar Hendrik Willem Eldermans is gestationeerd, is het mogelijk om elke uithoek van het land te bereiken.

Johannes Eldermans (uiterst rechts) met op zijn schoot zijn zoon William Henri. Hendrik Willem staat in uniform rechts achter hem. Links zien we Johannes' echtgenote Hylkje Holstein. (Foto collectie Jeannet Richel)

Hendrik Willem start zijn opleiding tot spoorwegconductor met een salaris van honderdtwintig gulden per maand. Zijn eerste promotie krijgt hij een half jaar later, maar dat gaat niet gepaard met salarisverhoging. Hij wordt beëdigd in Zutphen op 10 mei 1901 en dient als leerling tot 25 april 1902, waarna hij een vast contract krijgt en een opslag van twintig gulden per maand.⁶ Op 15 februari 1902 wordt hij als tweede klas conductor beëdigd in Gronau en kan zelfstandig werken. Tevens wonend in Zutphen is een jongedame genaamd Gerharda Christina Hekkers – Grada voor intimi. Geboren op 5 april 1882 zal zij twintig jaar oud zijn geweest als zij Hendrik Eldermans leert kennen. Ze woont op de Rozenhoflaan 139 met haar ouders Mannis Hekkers en Petronella Morren.⁷ Beiden hebben geen geloofsovertuiging, wat in die tijd bijzonder is. Grada werkt als kindermisje voor families van stand. Haar kleindochters Gerda en Els van Zuuren herinneren dat Grada de grote landhuizen in Zutphen aanwijst waar zij heeft gewerkt. Met de kinderen onder haar hoede

gaat zij vaak naar de vele parken die Zutphen rijk is en het vermoeden bestaat dat zij daar Hendrik heeft ontmoet tussen 1902 en 1903. Hendrik is gereformeerd opgevoed, maar dat weerhoudt hem er niet van om Grada Hekkers het hof te maken. Een latere bron onthult dat Grada zich tot de gereformeerde kerk heeft bekeerd.⁸ Dit kan op een misverstand berusten: de nichtjes van Jan Eldermans Gerda en Els van Zuuren herinneren hun grootmoeder als iemand met een geloof dat dichterbij atheïsme staat. In de jaren rond 1903 wordt wel vaker aangenomen dat de religieuze overtuiging van de vrouw dezelfde is als die van haar echtgenoot en wordt dan ook als zodanig geregistreerd.

Nu hij tweede klasse conducteur is, wordt Hendrik overgeplaatst naar een nieuwe standplaats in Enschede op 1 mei 1903. Enschede is één van de eerste industriesteden in Nederland en de fabrieksarbeiders hebben daartoe woonruimte nodig. Dit resulteert in de eerste arbeidersbuurten. De meeste van deze buurten worden gebouwd door de industriële families die ook investeren in stadsparken, en die de spoorwegen nodig hebben voor hun transporten. Het zijn voorspoedige tijden als Hendrik en Grada naar deze stad verhuizen.⁹

Op 18 en 25 oktober 1903 maken zij hun voornemen tot het huwelijk bekend, dat op 4 november dat jaar wordt voltrokken. Grada is dan drie maanden zwanger, waarschijnlijk zitten de moetjes in de familie. Dit wordt bevestigd in een gesprek met Gerda en Els van Zuuren. Hoewel zij hun grootvader nooit hebben gekend (hij overlijdt ver voor hun geboorte), zijn zij ervan overtuigd dat Grada zeer veel van Hendrik heeft gehouden. Uit de verhalen die Grada over hem vertelt kunnen zij een beeld vormen van hun grootvader als een liefdevolle man die liever op de achtergrond blijft. Grada Eldermans is een uitgesproken, directe vrouw die altijd zegt wat ze denkt. Wat Hendrik en Grada verbindt is moeilijk te zeggen, maar het is wel duidelijk dat Jan Eldermans' karakter grotendeels door zijn moeder wordt gevormd.

Op 23 april 1904 bevalt Grada Eldermans van een jongetje die dagen na zijn geboorte wordt geregistreerd als Johannes Hendrik Willem Eldermans. Nu hij een vader van vijftientig jaar oud is, heeft Hendrik veel meer verantwoordelijkheden gekregen. Zijn salaris gaat omhoog met veertig gulden per maand, maar het is niet duidelijk of dit een periodieke salarisverhoging is of dat hij dit heeft onderhandeld

met zijn vaderschap in het achterhoofd. Op 25 april 1905 wordt Hendrik gepromoveerd tot eerste klasse spoorwegconducteur met gelijkblijvend salaris. Spoedig krijgt hij ook een andere standplaats en verhuist het gezin naar Huizum, een buurtschap ten zuiden van de stad Leeuwarden, waar zij zich op 7 oktober 1905 inschrijven. Huizum wordt in 1944 door Leeuwarden opgeslokt.¹⁰ Aan het begin van de Twintigste Eeuw is Huizum een gehucht. Het gezin Eldermans huurt een huis op de Elisabethstraat 31 beneden, en zij blijven twee jaar in Huizum. Een reden voor hun verhuizing daar vandaan kan de relatieve isolatie van het Friese platteland zijn. Maar een andere reden, die logischer klinkt, is dat Jan Eldermans over twee jaar naar school moet. In 1900 wordt de onderwijswet aangenomen die stelt dat alle kinderen tenminste een basisopleiding krijgen waarmee ze kunnen lezen, schrijven en rekenen. Het is goed mogelijk dat Hendrik Eldermans een overplaatsing heeft aangevraagd en dat hij daardoor op 10 februari 1907 in Rotterdam gestationeerd wordt. Het jonge gezin vindt een woning aan de Nicolaas Zasstraat 10 te Rotterdam. In 1907 is Rotterdam al een metropool, een handelsstad met één van de grootste zeehavens van Europa. Rotterdam is internationaal georiënteerd en heeft behoefte aan goede transportmogelijkheden van en naar de stad. De Staatsspoorwegen voorzien in die behoefte en voor het jonge gezin Eldermans biedt Rotterdam meerdere mogelijkheden dan rustiek Friesland. Het gezin is echter niet eenvoudig tevreden te stellen, daar zij binnen Rotterdam nog zesmaal verhuizen, wat voor Hendrik geen enkel probleem is, als de zoon van een onderofficier die met enige regelmaat wordt overgeplaatst.

De Rotterdamse jaren

Volgend op hun aankomst in Rotterdam verdient Hendrik Eldermans een salaris van honderdvijfennegentig gulden per maand, wat verhoogd wordt naar tweehonderdtien gulden op 28 april 1907. De kleine Jan blijft niet lang een enig kind – zijn jongere zuster Petronella Gerharda Christina (Nel) wordt op 5 oktober 1910 geboren. Jan is zes jaar oud en gaat al naar school. Deze periode in zijn leven staat open voor discussie. We weten niet naar welke lagere school Jan Eldermans in Rotterdam gaat. De archieven zijn verre van volledig. Gerda van

Zuuren herinnert dat haar moeder een lagere school in de Adriën Mildersstraat bezoekt, midden in het centrum van Rotterdam, maar ze denkt dat het een meisjesschool is.¹¹ De lagere school in de Adriën Mildersstraat blijkt een gemengde lagere school te zijn, maar er zijn geen archieven van deze instelling bewaard. Het is wel mogelijk dat Jan hier naar school is gegaan omdat het op een loopafstandje van al hun adressen in Rotterdam ligt. Net zomin weten we welke vorm van voortgezet onderwijs Jan Eldermans geniet. De veelheid aan verhalen maakt het niet eenvoudiger. Er gaat een verhaal dat hij is weggelopen van de HBS en 'voor de mast' is gaan varen en dat hij kroeggevechten wint in buitenlandse havens dankzij zijn training in boksen en jiu jitsu te Katendrecht – in het begin van de twintigste eeuw een ongere buurt. Tijdens één van zijn reizen neemt hij zijn schoolboeken mee en doet staatsexamen zodat hij zijn HBS-diploma in ontvangst kan nemen.¹² HBS staat voor 'Hogere burgerschool' en heeft een uitgebreid curriculum. Je kunt er de volgende vakken volgen: Nederlands, Engels en Frans op het gebied van talen, wiskunde, aardrijkskunde, natuurkunde, scheikunde en biologie in het wetenschappelijk gedeelte en er is ruimte voor kunstonderwijs en gymnastiek. Maar hoe goed kun je studeren aan boord van een vrachtschip? Jan Eldermans moet tussen de twaalf en veertien jaar oud zijn geweest als hij naar de HBS gaat, en in Rotterdam zijn drie HBS-opleidingen: de vijfjarige opleiding gebaseerd op reform pedagogische grondslagen; een stads-HBS met een driejarige opleiding en een economische HBS. Bij geen van de drie instellingen staat Jan Eldermans als leerling ingeschreven.

Dus kun je je afvragen of hij daadwerkelijk als leerling op de grote vaart heeft gezeten. Helaas zijn de monsterrollen vernietigd tijdens het Duitse bombardement van 14 mei 1940, dus is het niet meer vast te stellen of hij daadwerkelijk leerling op de grote vaart is geweest.

Een andere bron is Judith van Meel, een voormalig archivaris voor het Streekarchivariaat Noordwest Veluwe die Jan Eldermans zeer goed heeft gekend:

Hij is geboren bij zijn grootouders in Rotterdam op 23 april, het jaartal weet ik niet. Of zijn ouders, die in Den Haag woonden, toen al getrouwd waren, liet hij in het midden (later kennelijk wel). In elk geval bleef hij bij zijn grootouders in Rotterdam, alwaar hij is opgegroeid en schoolgegaan tot zijn volwassenheid toe. Na de lagere school ging hij naar de H.B.S. in Rotterdam.¹³

Deze versie van de jeugd van Jan Eldermans verschilt behoorlijk van mijn bevindingen. En om het af te maken: het is onjuist. Johannes Eldermans woont tot 1917 in 's Hertogenbosch en spendeert zijn pensioenjaren in Nijmegen tot zijn vrouw Hylkje Holstein overlijdt op 11 februari 1932. Johannes verhuist op 23 april 1934 naar Rotterdam waar hij intrekt bij zijn dochter Hendrika Cornelia tot aan zijn overlijden op 27 april 1937. De andere grootouders van Jan Eldermans wonen in Zutphen, maar we zien al eerder dat hij niet in Rotterdam is geboren, dat zijn ouders niet in Den Haag wonen en dat als Jan bij zijn grootouders gewoond heeft, dat dat in Nijmegen of Zutphen het geval moet zijn. Het verhaal van Judith klopt gewoon niet. Het kan betekenen dat hij naar school is gegaan in Nijmegen. Er zijn ook enkele andere mogelijkheden. Den Haag is niet ver van Rotterdam, en het is mogelijk dat hij daar zijn onderwijs heeft gevolgd. Het is ook goed mogelijk dat mensen zich het gewoon verkeerd herinneren. Oral history is geen betrouwbare methode daar herinneringen vertekend kunnen zijn. Onderzoek naar de burgerscholen in Den Haag brengen geen schoolresultaten aan het licht. Hij kan eventueel in Zutphen of Nijmegen naar de HBS zijn gegaan, maar Eldermans is in beide gemeenten niet ingeschreven, dus we kunnen ervan uitgaan dat hij niet bij zijn grootouders van beide kanten heeft gewoond en dat hij ook niet daar naar school is gegaan. Soms kom je antwoorden tegen in de meest onwaarschijnlijke bronnen. In dit geval het archief van het Ministerie van Defensie, welke ik raadpleeg over Jan Eldermans' tijd in het leger begin jaren twintig. Deze gegevens hebben zij niet, maar wel van zijn tijd bij Militair Gezag na de Tweede Wereldoorlog, waar zijn opleiding is geregistreerd als "HBS/Zeevaartschool".¹⁴ Vreemd genoeg heb ik de archieven van de Zeevaartschool in Rotterdam al geraadpleegd zonder resultaat. Daarop denk ik aan de zeevaartschool van de Koninklijke Marine, maar ook daar is hij niet terug te vinden. Kortom: elke maritieme educatieve instelling die ik bedenkt heeft nooit van Jan Eldermans gehoord. We moeten ook rekening houden met het gegeven dat sommige archiefmaterialen de Tweede Wereldoorlog niet hebben overleefd. Instituten raken ook wel eens archiefstukken kwijt, en sommige archieven kennen na een aantal jaren vernietigingsbeleid.

Tussentijds veranderen er behoorlijk wat zaken in het leven van de Eldermans-familie. Hendrik wordt gepromoveerd tot hoofdconducteur der tweede klasse op 25 april 1912 en beëdigd in

Rotterdam op de derde mei van dat jaar. Hij krijgt ook opslag tot tweehonderdvijfendertig gulden per maand. Deze opslag is zeer welkom omdat op 5 januari 1913 een derde kind wordt geboren. Jan Eldermans is dan bijna negen jaar oud. Zijn kleine broertje is vernoemd naar zijn vader Hendrik Willem (Henk). Als het jongste kind geniet Henk de voorkeur van zijn moeder.

Dat het werk bij de Staatsspoorwegen niet zonder gevaar is blijkt uit een krantenbericht van mei 1912. Een trein vanuit Visé naar Maastricht heeft te lijden van een falend remsysteem en ramt de trein die op het rangeerterrein staat. Hendrik is op dat moment met conducteur H. Visser in de bagagewagen achter de locomotief. De bagagewagen wordt zo in elkaar geperst tijdens de botsing dat Hendrik en Visser door de brandweer uit hun benarde positie moeten worden bevrijd. Geen van beiden is gewond geraakt in de aanrijding, ze hebben enorm veel geluk gehad.¹⁵ Zoals eerder gezegd verhuist de familie Eldermans behoorlijk vaak door Rotterdam. Hun gezinskaart toont meerdere adressen zoals de Mauritsweg 2b en op 6 september 1909 keren zij terug naar de Nicolaas Zasstraat, maar nu op 25a. Daarna verhuizen zij naar de Mathenesserlaan 313a, Duivenvoordestraat 67b en uiteindelijk de Pieter de Hoogweg 120. Dit laatste adres bevindt zich boven de Economische en Handelshogeschool, waar Hendrik gaat werken als pedel, en zij blijven daar tot 1938.

De Eerste Wereldoorlog

Het zijn merkwaardige tijden voor iedereen in west Europa. Er hangt een conflict in de lucht, en omdat Hendrik onderofficier is, bestaat de mogelijkheid dat hij wordt gemobiliseerd. De spanningen worden veroorzaakt door Imperialistische en Nationalistische politieke ontwikkelingen in alle grote naties van Europa. Het komt tot uitbarsting door de aanslag op de aartshertog Franz Ferdinand in Sarajevo, waardoor Oostenrijk de oorlog verklaart aan Servië, daarbij gesteund door het Duitse Keizerrijk, waardoor zij bekend komen te staan als de 'Centralen'. Nederland verklaart zichzelf neutraal. De invasie van het Duitse leger in België zorgt ervoor dat Nederland zich nog eens bedenkt en toch het leger mobiliseert. Gedurende de gehele

Hendrik Eldermans met zijn dochter, Nel, op schoot. Jan staat naast hem in een matrozenpakje terwijl hij zijn vaders arm vasthoudt. Hij lijkt geen vrolijk kind te zijn, hij lachte of glimlachte zelden op foto's, in tegenstelling tot zijn vader op deze foto.
(Collectie Jeannet Richel)

Eerste Wereldoorlog zijn een half miljoen soldaten opgeroepen onder weinig gunstige omstandigheden.¹⁶

Tijdens zijn dienstverband bij de Staatsspoorwegen is Hendrik Eldermans al eens voor achtentwintig dagen opgeroepen voor herhalingsoefeningen, zoals tussen 23 augustus en 20 september 1904. Maar de angst van de Eerste Wereldoorlog wordt pas goed voelbaar als Hendrik wordt opgeroepen van 1 maart tot 11 december 1915. En hoewel de Eerste Wereldoorlog onzekere tijden veroorzaakt in Nederland, kiest Hendrik Eldermans toch voor een eervol ontslag uit de Staatsspoorwegen op 25 september 1916.¹⁷ Hij heeft een baan gevonden als de eerste pedel van de Nederlandse Handelshogeschool (NHH), welke later de Erasmus Universiteit wordt. De NHH bevindt